

МӨРДӨН ШАЛГАХ АЖИЛЛАГАА: ХӨГЖЛИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

Н.Манлайбаатар –

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн
эрхлэгч, цагдаагийн дэд хурандаа*

Товч агуулга: Мөрдөн шалгах ажиллагаа нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагааны ерөнхий нэршил болон хэлбэржин тогтоод байгаа нь хүчин төгөлдөр ЭХХШ тухай хуулийн нэр томъёоны тайлбар, эрдэмтэн судлаачдын бүтээл, судалааны ажилд тусгалаа нэгэнт олжээ. Иймд мөрдөн шалгах ажиллагааны нэршил, томъёолол төдийгүй түүний дотоод ухагдахуун хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг бид уг өгүүллээр авч үзсэн болно.

Түлхүүр үг: мөрдөн шалгах ажиллагаа, мөрдөн байцаалт, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн мөшгих, мөрдөн нотлох, мөрдөн байцаах, шалган шийдвэрлэх, байцаан шийдвэрлэх.

Үндсэн хэсэг. Шинжлэх ухааны мэдлэгийн тогтолцоо баяжин хөгжихөд хууль зүйн шинжлэх ухааны мэдлэгийн тогтолцоо боловсронгуй болж, бидний судлан буй мөрдөн байцаалт ч шинэчлэгдэн, өөрчлөгдөж, шинэ чиг хандлагатайгаар хөгжих нөхцөл нэгэнт хэлбэржин тогтоод 30 гаруй жил болжээ.

Өөрөөр хэлбэл, 1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Хавсралт хуульд зааснаар Монгол Улсын Үндсэн хуульд заасан хуулиудыг тогтоосон хуваарийн дагуу 1993 онд багтаан батлан гаргах (Тавдугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг), мөн БНМАУ-ын олон улсын гэрээг Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлэх асуудлыг тухайн гэрээнд заасан болзол, журмын дагуу 1993 онд багтаан шийдвэрлэх, (Зургадугаар зүйлийн 3 дахь хэсэг), хууль тогтоомжийг Монгол Улсын Үндсэн хуульд нийцүүлэн бүрэн шинчлэх ажлыг 1996 онд багтаан дуусгах (Тавдугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг) зорилтыг хуульчлан тодорхойлсон¹ бөгөөд 1992 оны VII дугаар сараас 1996 оны VII сар хүртэл хугацаанд 177 хууль баталж, 144 хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан² нь эрүүгийн процессыг өөрчлөх үндэслэл, хэрэгцээ, шаардлагыг нөхцөлдүүлсэн билээ.

Монгол Улсын Их хурлаас 1994 оны 03 дугаар сарын 28-ны өдөр Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулж³ мөн оны 07 дугаар сарын 01-ний өдрөөс дагаж мөрдсөн⁴ билээ. Уг өөрчлөлт нь нийгэм, эдийн засаг, улс төрийн тогтолцооны шинэчлэл, өөрчлөлттэй уялдаатайгаар хийгдсэн бөгөөд доктор, профессор Д.Зүмбэрэлхам “манай улсын байцаан шийтгэх ажиллагаа болон тогтолцоонд мэтгэлцэх зарчмын эзлэх байр суурь улам батжиж, энэ зарчмыг шүүн таслах ажиллагааны практикт хэрэгжүүлэх эрх зүйн орчин үндсэндээ бүрдлээ⁵ гэж дүгнэсэнтэй нэг байна. Мөн доктор, профессор Б.Бат-Эрдэнэ мэтгэлцээний сонгодог хэлбэр бол мэтгэлцээний эхлэл буюу гараа нь талуудад адил байх боломжийг хангаж өгөхийг ихээхэн

¹ Монгол Улсын Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрийн хяналт, шинжилгээ, үнэлгээ. Тайлан. Захиалагч: Хууль зүй, дотоод хэргийн яам. Нэгдсэн тайлан бэлтгэсэн: Т.Мэндсайхан нар. Уб., 2008. 5-6 дугаар тал.

² Эрх зүйн шинэтгэл ба үндэсний эрх зүйн тогтолцоо. Олон улсын симпозиум. Хууль зүйн яам, Улсын Их хурлын тамгын газар. Эмхэтгэн хэвлүүлсэн: Ханнс – Зайделийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар. 9 дэх тал.

³ Төрийн мэдээлэл. 1994. №5

⁴ Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. (1911-2009 он) Уб., 2012. 318-364 дүгээр тал.

⁵ Д.Зүмбэрэлхам. Шүүхийн мэтгэлцээн. Уб., 2002. 17 дахь тал.

чухал гэж үздэг⁶ гэсэн нь манай улсад тэрхүү сонгодог хэлбэр төлөвших болоогүйг илэрхийлсэн. Нэгэнт мэтгэлцүүлэн шүүх тогтолцоо ийнхүү хэлбэржиж, бүрэлдэн төлөвшсөн нь мөрдөн байцаалт, түүний эрх зүйн зохицуулалт, зорилт, мөн чанарыг дахин авч үзэх шаардлагыг бий болгосон.

Нэгэнт хэргийн бодит байдлыг тогтоох, мэтгэлцүүлэн шүүх тогтолцооны холимог хэлбэр манай улсын эрүүгийн процесст нутагшиж буй нь мөрдөн байцаалтад гарах аливаа шийдвэрийг талууд мэтгэлцэх замаар шийдвэрлэх, улмаар тэрхүү шийдвэрийн үндэслэлийг шүүхээс хянах процесс одоогийн ЭХХШ тухай хуульд тусгалаа олоод байна. Тухайлбал: ЭХХШ тухай хуулийн 1.4 дүгээр зүйлийн 1.20 дахь заалтад “талууд гэж шүүх хуралдааны мэтгэлцээнд тэгш эрхтэй оролцож, яллах, өмгөөлөх чиг үүргийг хэрэгжүүлэгчийг”, 13.1 дүгээр зүйлд “Тэрч, хохирогчийн аюулгүй байдлыг хамгаалах шүүхийн шийдвэр гаргах үндэслэл”-ийн 4 дэх хэсэгт “Шүүх энэ зүйлийн 3 дахь хэсэгт заасан арга хэмжээг авахад яллах талд давуу байдал олгохгүй, эсхүл шүүгдэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг дордуулахгүй, талуудад мэтгэлцэх боломжийг тэгш хангана⁷” зэргээр хуульчилжээ. Энэ нь мөрдөн байцаалтыг илүү хариуцлагатай, нээлттэй, хүний эрхийг дээдэлсэн олон улсын чиг хандлагад нийцсэн хэлбэртэй явагдах суурь нөхцөлийг бүрдүүлж байна.

Мөрдөн байцаалт нь өөрийн зорилтоо хангах чиглэлээр тодорхой ажиллагаанаас бүрдсэн цогцолбор үе шат болохын хувьд бид эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгоход чиглэсэн хэд хэдэн онцлох зүйлсийг авч үзэж байна.

Хүчин төгөлдөр ЭХХШ тухай хуулийн зорилт нь “...гэмт хэргийг шуурхай бүрэн илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг олж тогтоон⁸...” гэсэн нь эрүүгийн процессын мөрдөх чиг үүргийг тодорхойлсон агуулга илэрхийлнэ. Харин мөрдөх чиг үүрэг нь хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаанаас бүрдсэн цогц ажиллагаа бөгөөд эдгээр нь мөн өөр өөрийн зорилтыг хэрэгжүүлнэ. Тухайлбал, ЭХХШ тухай хуулийн Гучдугаар бүлэг: “Хэрэг бүртгэлт”-ийн талаар хуульчлан бэхжүүлсэн бөгөөд энэ бүлгийн 30.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт: “Мөрдөгч гэмт хэргийг илрүүлэх, түүнийг үйлдсэн хүн хуулийн этгээдийг олж тогтоох зорилгоор гэмт хэргийн талаарх гомдол, мэдээлэл хүлээн авснаас эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татах хүртэл явуулж буй ... ажиллагааг хэрэг бүртгэлт гэнэ⁹” гэж тодорхойлжээ.

Харин мөрдөн байцаалтын ажиллагааны талаар ЭХХШ тухай хуулийн Гучин нэгдүгээр бүлэг: “Мөрдөн байцаалт”-ын талаар хуульчлан бэхжүүлсэн бөгөөд энэ бүлгийн 31.1 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт: “Эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татах тогтоол үйлдснээс хэргийг шүүхэд шилжүүлэх хүртэл хэргийн талаар нотлогдвол зохих байдлыг тогтоох зорилгоор явуулж байгаа ... ажиллагааг мөрдөн байцаалт гэнэ¹⁰” хэмээн тодорхойлсон бөгөөд шүүхийн өмнөх шатанд гэмт хэргийг илрүүлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн хүн хуулийн этгээдийг олж тогтоон, нотлогдвол зохих байдлыг тогтооход чиглэсэн ажиллагаа болохыг илэрхийлж байна.

Хэрэг бүртгэлтийн ажиллагааны талаар бид тусгайлан судлах шаардлагатайг дээр дурьдсан тул мөрдөн байцаалтын зорилт, хэм хэмжээний талаар хууль тогтоогчийн үзэл баримтлал, хүсэл зориг юунд чиглэж байсан талаар авч үзэх нь зүйтэй.

Эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татах тогтоол үйлдсэн нь мөрдөн байцаалт эхлэж байгааг илэрхийлж байна. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн байцаалт нь гэмт хэрэг илэрсний дараа явагдах

⁶ Хууль сахиулахуй. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл. №1. Уб., 2014. 34 дэх тал.

⁷ <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=12694>

⁸ Төрийн мэдээлэл. 2017. №23. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. дугаарт хэвлэгдсэн.

⁹ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. Дурьдсан бүтээл. Мөн тэнд.

¹⁰ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. Дурьдсан бүтээл. Мөн тэнд.

ажиллагаа болохын хувьд нотолгооны зүйлийг тогтооход чиглэсэн байдгаараа онцлогтой. Бид нотлогдвол зохих байдлын тухай авч үзсэн.

Уг үзэл баримтлал, хэм хэмжээ нь 2013 оноос эхлэсэн Эрүүгийн эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд боловсрогдсон бөгөөд “мөрдөн байцаалт”-ын агуулгыг өөрчлөх, уг ажиллагааг явуулах албан тушаалтныг “мөрдөгч” гэж нэрлэх, түүнчлэн “байцаах” гэдэг үгнээс татгалзах, улмаар мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах арга, хэлбэрийг нэмэгдүүлэх, мөрдөгч бие даан явуулах мөрдөн шалгах ажиллагаа, прокурорын зөвшөөрлөөр явуулах мөрдөн шалгах ажиллагааг тодорхойлох, прокурорын зөвшөөрлийг тогтолцоог нарийвчлан тусгах, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүн болох баримт, мэдээллийн талаар мөрдөгч магадлагаа үйлдэж мөрдөн шалгах ажиллагааны дүнг прокуророор баталгаажуулах¹¹ зэрэг үзэл санааг тууштай дэмжсэн билээ. Түүнчлэн, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг Улсын Ерөнхий прокурор, түүнээс эрх олгосон прокурор хяналт тавихаар хуульчилсан нь өнөөдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж байна.

Хууль тогтоогчоос мөн гол анхаарлаа хандуулж байсан зүйл бол мөрдөн байцаалтыг явуулах албан тушаалтанд хялбар, амар байх нь зохисгүй гэж үзэж байсантай холбоотой асуудал бөгөөд энэ нь хуульд тусгалаа олсон билээ. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөгч мөрдөн байцаалт явуулахад хүний эрхийг хязгаарлах буюу хүний халдашгүй эрхэд халдах тодорхой ажиллагаа явуулах бүрт прокурор, шүүхээс хянаж байхаар зохицуулсан явдал юм. Энэ нь тухайн үеийн улс төрийн нийтлэг хүсэл зориг болж байсан тул мөрдөх албадын төлөөлөл, эрдэмтэн судлаачид мөрдөн байцаалтыг бүхэлд нь прокурор чиглүүлж байх зохицуулалтыг тухайн үед төдий л эсэргүүцээгүй билээ.

Ийм ч учраас мөрдөн байцаалтын зорилтыг нотолбол зохих байдлыг тогтооход чиглэсэн ажиллагаа болгож, гэмт хэргийг ирлүүлэх зорилтыг уг ажиллагааны явцад мөрдөгч хэрэгжүүлэхгүй байхыг хуульчилсан байна. Энэ нь хэрэг бүртгэлт явуулах эрх бүхий мөрдөгч /хуучнаар эрүүгийн төлөөлөгч, хэсгийн төлөөлөгч/-ийг хэрэг бүртгэлтийн ажиллагааг хангалттай, бүрэн дүүрэн, шуурхай явуулах төдийгүй хэргийг илрүүлж, гэмт хэрэг үйлдсэн хүн, хуулийн этгээдийг эргэлзээгүй тогтоох, хуульд заасан бүхий л арга хэрэгслээр тодорхой ажиллагаа явуулахыг илэрхийлсэн ойлголт билээ.

Нөгөөтэйгүүр, хэрэг бүртгэлт бүрэн дүүрэн, хангалттай, эргэлзээгүй явагдсан байх нь нотлогдвол зохих байдлыг эрх бүхий мөрдөгч эрүүгийн хэрэг үүсгэн магадлах, шалгах, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулах замаар нотлон тогтоох нөхцөлийг бүрдүүлсэн. Гэсэн хэдий ч өнөөгийн практикт үүссэн хүндрэл нь мөрдөгчийн бие даасан, хараат бусаар ажиллах нөхцөлийг үгүйсгэсэн¹² гэж үзэж байгаа нийтлэг хүсэл зориг илэрхийлэгджээ.

Мөрдөн байцаалтын зорилтыг хангахад мөрдөгчийн бие даасан хараат бусаар ажиллах нөхцөл боломж нь ажлын үр дүнд шууд нөлөөлнө. Энэ нь мөрдөгч бие даан шийдвэр гаргах боломжийг хуулиар олгох явдал юм. Гэтэл эрүүгийн процессын хөгжлийн нийтлэг чиг хандлагаас үзвэл *due process of law*¹³ буюу зүй зохист эрх зүйн хөгжлийн баримжаатай хөгжих нь гарцаагүй болжээ. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн байцаалт хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу, аливаа

¹¹ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн үзэл баримтлал, танилцуулга. Хууль зүй, дотоод хэргийн яам. 2015. Монгол Улсын Засгийн газарт өргөн барьсан эх хувиас оруулсан болно.

¹² Хууль зүй, дотоод хэргийн яамнаас практик байгууллагуудаас Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах талаар авсан саналын материалаас. Ялангуяа Цагдаагийн байгууллагын Мөрдөн байцаах алба, Авлигтай тэмцэх газар, Тагнуулын Ерөнхий газар зэргээс ирүүлсэн саналуудаас үзвэл “мөрдөгч” тодорхой ажиллагааг бие даан явуулах, прокурорын зөвшөөрлийг цахим хэлбэрт шилжүүлэх, бие даасан, хараат бус байдлыг бэхжүүлэх, тодорхой шийдвэрийг мөрдөгч өөрөө гаргаж, үүсэх эрх зүйн үр дагаварыг хариуцдаг байх зэргээр нийтлэг давтагдсан санал ирүүлсэн.

¹³ *Зохист эрх зүйн* тухай үзэл санаа нь XIII зуунд Английн Магна Хартад бодитойгоор бэхжсэн гэж үздэг. Орчуулагч П.Амаржаргал. Магна Харт. УБ., 2016. 28 дахь талд 39 дүгээр зүйлийг үзнэ үү.

зөрчилгүй, шударгаар явагдсан байх, түүнчлэн аливаа шийдвэрийг гаргахдаа талуудын оролцоонд үндэслэн гаргах, гарч буй аливаа шийдвэр хянагдах /шүүх, прокурор/, үе шатуудыг алгасахгүй байх зэрэг шинжээр илэрдэг.

Уг нөхцөл байдал нь нэгэнт мөрдөн байцаалтад нэвтрээд байгаа нь бидний судалгааны ажлаар бататгдаж байна. Тухайлбал, Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн хөгжлийн замналаар үндсэндээ замнасан 1949 оны ЭБШ хуулиас 2017 оныг хүртэлх 70 орчим жилийн хугацаанд мөрдөн шүүх тогтолцоо давамгайлсан хэлбэртэй процесс хөгжсөн. Гэхдээ мэтгэлцүүлэн шүүх тогтолцоог огт үгүйсгэхгүй бөгөөд 1994 оны ЭБШ хуульд оруулсан нэмэлт нь хэлбэрийн хувьд мэтгэлцээний үндсэн дээр шийдвэр гаргах нөхцөлийг бүрдүүлсэн билээ.

Эрүүгийн процессын хөгжлийн чиг хандлага нь “байцаан шийтгэх” нэр томъёоноос татгалзаж “хянан шийдвэрлэх”, “мэтгэлцүүлэн шийдвэрлэх”, “шалган шийдвэрлэх” гэсэн чиг хандлагатай хөгжиж эхлээд байна.

“Байцаан шийтгэх” агуулга нь 1992 оноос өмнөх социалист нийгмийн тогтолцоонд тохирох шинжтэй буюу ардчилсан улсад уг нэр томъёог хэрэглэх нь төдий л зохимжтой биш гэж зарим улс төрч, хууль зүйн эрдэмтэн, судлаачид үзэл санаагаа илэрхийлж байсан¹⁴ нь эрүүгийн процессын суурь үзэл баримтлал, үнэт зүйлийг шинэчлэх эхлэл болсон билээ.

Бидний үзэж байгаагаар 2002 оны ЭБШ хууль нь хэдийгээр социалист агуулгатай биш боловч зорилго, үе шат, хэрэгжих аргын хувьд яллах процедур бүхий байцаалт, мөрдөлт шийтгэх үйл явцыг зохицуулсан гэж үзэх хандлага судлаачдын дунд давамгайлах болсон¹⁵ гэсэнтэй санал нийлэхгүй байгаа билээ. Өөрөөр хэлбэл, 2002 оны ЭБШ хууль 15 жил үйлчлэхдээ мөрдөн байцаалтыг бүхэлд нь гагцхүү ЭБШ хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явуулах зохицуулалтыг, мэтгэлцэх зарчимтай хамтатган хуульчилсан билээ.

Энэ нь мөрдөн байцаалтыг хууль ёсны төдийгүй, шударга ёсны тогтолцоонд шилжүүлсэн томоохон түлхэц болсон. Өөрөөр хэлбэл, 1963 оны эрүүгийн процесс нь хэдийгээр хүний халдашгүй эрхийг бататгасан, нотлох баримт, нотлох ажиллагааг хэлбэржүүлсэн, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг хэрэглэхэд прокурорын хяналтанд хэрэглэх, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхийн ажиллагааг харилцан чиг үүргийн хувьд ялгаж өгсөн хэдий ч хорьж мөрдөх шинжтэй байжээ. Тухайлбал, 1963 оны ЭБШ хуулийн 94 дүгээр зүйлийн гарчиг “Цагдан хорих” гэсэн томъёололтой хэдий ч 95 дугаар зүйлийн гарчигт “Хорьж мөрдөх хугацаа¹⁶” гэсэн томъёолол хэрэглэсэн нь бидний үзэж байгаагаар уг процесс “социалист эрх ашгийг хамгаалахын тулд мөрдөн байцаалтыг хорьж мөрдөх” гэсэн агуулгыг хуульчлан бэхжүүлсэн байжээ гэж үзэх үндэслэлийг бүрдүүлж байнса. Үүнийг 2002 оны ЭБШ хуулиар халж, сэжигтнийг баривчлах, цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг шүүгчийн зөвшөөрлөөр авдаг болжээ.

Мөрдөн байцаалтын агуулга нь яллах шинжтэй явагддаг ажиллагаа бөгөөд цаашид улам бүр эрх зүйн зохицуулалтын хувьд боловсронгуй болгох шаардлага түүхэн эх сурвалжаас тодорхой байна. Иймд үзэл сэтгэлгээний хувьд мөрдөн байцаалтыг яллах ажиллагаа бус төвийг сахисан /нейтраль/, идэвхитэй ажиллагаа болгохыг зорих шаардлагатай. Энэ нь хүчин төгөлдөр эрүүгийн ЭХХШ тухай хуульд тодорхой хэмжээнд тусгалаа олж байна.

¹⁴ Д.Баярсайхан. Эрүүгийн процессын эрх зүй. Уб., 2014. 17 дахь тал. Мөн 2012-2014 онд Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдаар ажиллаж байсан Х.Тэмүүжин уг үзэл санааг тууштай дэмжиж, хууль зүйн шинжлэх ухааны нэр томъёонд өөрчлөлт оруулах шаардлагатай гэж улс төрийн хүсэл зоригоо тууштай илэрхийлж байсан билээ.

¹⁵ Д.Баярсайхан. Эрүүгийн эрх зүй, эрүүгийн процессын шинэтгэлийн асуудлууд. Уб., 2019. 259-260 дахь тал.

¹⁶ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. (1911-2009 он) Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Уб., 2012 он. 219-220 дугаар тал.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх хуульд мөрдөн байцаалт, мөрдөн байцаалтын ажиллагаа, мөрдөн шалгах ажиллагаа зэрэг нэр томъёогоор хуульчлагдсан боловч зарим судлаачдын дунд эдгээр нэр томъёог цэгцлэх шаардлагатай байгааг ном, бүтээлдээ дурьджээ. Тухайлбал, судлаач Х.Нямбаатар, доктор Т.Оюунчимэг нарын “Эрүүгийн хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаа”¹⁷ бүтээл нь мөрдөн байцаалтад тулгуурласан процесс болохыг авч үзсэн байна. Уг бүтээлд “эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа” гэсэн ойлголттой хамт “эрүүгийн хэрэг шүүхэд хянан хэлэлцэх ажиллагаа” хэмээх нэр томъёог хууль зүйн салбарт хэрэглэдэг гээд хэл зүйн үүднээс авч үзвэл, эдгээр нь ижил ойлголт бус, учир нь “эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа” гэдэгт эрүүгийн хэрэг шалгах, хянах, шийдвэрлэх, шүүхийн шийдвэрийг биелүүлэх ажиллагаа бүхэлдээ багтана¹⁸ гэсэн нь бидний яллах шинжтэй процесс бөгөөд мөрдөн байцаалт голлох байр суурьтай гэсэн агуулгыг илтгэж байна.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх гэсэн нэр томъёоны агуулга нь шүүхийн үе шатыг илэрхийлдэг, шүүхийн бүхий л үйл ажиллагаа гэсэн үндэслэл бүхий тайлбарыг бидэнд санал болгосон байна. Үүгээрээ эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа гэсэн гэвэл шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх нөхцөлийг бүрдүүлдэг мөрдөн шалгах ажиллагаа мөн багтаж байгааг илэрхийлж байна¹⁹ гэсэн дүгнэлт хийжээ. Бид уг дүгнэлттэй агуулгын хувьд санал нийлж, дэмжиж байгаа хэдий ч хууль тогтоомжийг эрх зүйн эх сурвалжийн хувьд шууд утгаар хэрэглэх зүй ёсны шаардлагаар онолын хувьд гарцаагүй авч үзэх ёстой, судалгаа шинжилгээг эрүүгийн процессын тэр дундаа мөрдөн байцаалт дахь нэр томъёог боловсронгуй болгох чилэлээр эрчимжүүлэх шаардлагатайг илэрхийлнэ.

Дүгнэлт. Мөрдөн байцаалтын агуулга нь сүүлийн 100 гаран жилийн турш тодорхой төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, нотлох, шүүхэд хэргийн гэрч, баримтыг бүрдүүлж өгөх, яллах болон цагаатгах нотлох баримтыг цуглуулж, бэхжүүлэх талаар хуульчлан бэхжүүлж ирсэн нь эрх зүйн зохицуулалтын хувьд дэлхий нийтийн чиг хандлагаас гажаагүйг илэрхийлэх онцлогтой юм байна.

Энэ нь монголчуудын хууль бүтээх өндөр соёлтойг илэрхийлэх хэдий ч хэрэглэх, хэрэгжүүлэх явцад алдаа, нуглаа гаргадаг байдлыг судалгааны ажлаар баталсан. Тийм ч учраас эрүүгийн хэрэгт хийж буй мөрдөн байцаалт нь эрх зүйн зохицуулалтын хувьд өнөөдөр ч нотолбол зохих байдлуудыг тогтооход чиглэсэн байгаагаараа уламжлал хадгалсан боловч, мөрдөн байцаалтын шатанд эрх зүйн хэм хэмжээний зөрчил гарч байгааг анхаарах шаардлага одоо ч байгаа нь илэрхий байна.

Мөрдөн шалгах ажиллааны хөгжлийн чиг хандлага нь түүхийн асар өргөн судлагдахуунтайг харгалзан цаашид судалгааг нарийвчлан тодорхойлох шаардлагатай болжээ. Мөрдөн шалгах ажиллагаанд үеэс үед хүний эрхийг хангах, баталгааг бүрдүүлэх, шинжлэх ухаанч байхыг аль болох нэвтрүүлж ирсэн хэдий ч хүн төрөлхтний өмнө тулгарч буй асуудлыг шийдвэрлэхэд түүний хэм хэмжээ, чиг үүрэг тодорхой хэмжээнд хоцорч байна.

Санал. Дээрхи дүгнэлтийг үндэслэн дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Мөрдөн байцаалтын агуулгын уламжлалт болон өнөөгийн тогтсон хандлагаас өөрөөр авч үзэх зүй ёсны шаардлага байна. Энэ нь амьдралд бататгагдсан бөгөөд яллах байр суурьтай мөрдөн шалгах ажиллагааг төвийн сахисан мөрдөн шалгах ажиллагаа болгох. Үүний тулд мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж буй өнөөгийн байгууллагуудын бүтэц, зохион байгуулалтыг авч үзэх замаар шүүхийн мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах нэгжийг байгуулах.

¹⁷ Т.Оюунчимэг нар. Эрүүгийн хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаа. Уб., 2020. 9 дэх тал.

¹⁸ Дурьдсан бүтээл. Мөн тэнд.

¹⁹ Т.Оюунчимэг нар. Дурьдсан бүтээл. 10 дахь тал.

2. Үндэсний мөрдөх албыг байгуулахад чиглэсэн улс төрийн шийдлийг шуурхай бүрдүүлэхэд мөрдөх албадууд нэгдсэн байр суурьтай байж, үзэл санааны хувьд төдийгүй тус тусын байгууллагын эрх ашгаас улс үндэстний эрх ашгийг нэн түрүүнд авч үзэх замаар байгуулах талаар санаачлага гаргах шаардлагатай. Үүний тулд, Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны ажлын хэсэг, Хууль зүйн байнгын хороо, УИХ-ын тодорхой гишүүдэд ойлгуулах замаар шуурхайлах нь зүйтэй.

3. Мөрдөгч бэлтгэх тогтолцооны хувьд багшийг бэлтгэх тухай дахин авч үзэх хэрэгцээ, шаардлага үүссэн нь илэрхий болжээ. Учир нь бидний бэлтгэсэн төгсөгчдийн мэдлэг, ур чадвар төдийгүй хандлага ч мөрдөн шалгах ажиллагааг яллахын тулд явуулдаг мэтээр ойлголж байгаа нь /үе үеийн төгсөлтийн шалгалтуудын үнэлгээ/ анхаарал татаж байна. Иймд бид хөтөлбөрийн агуулгыг багшийн заах арга зүйд нийцүүлэх бус хөтөлбөрийн агуулгад багш өөрөө нийцэх тухай шаардлага тавих боломж бүрдэх юм.

4. Мөрдөн шалгах ажиллагааны хөгжлийн чиг хандлага нь улс дотохи асуудлыг шийдвэрлэх бус хүн төрөлхтний өмнө тулгамдсан асуудлыг зохицуулах, шийдвэрлэхэд онцгой учир холбогдолтой болон хөгжиж байгаа нь эрүүгийн процесс дахь шүүхийн өмнөх шатны тогтолцоог дахин боловсруулах шаардлагыг бүрдүүлсэн. Иймд судлаачид энэ чиглэлд анхаарлаа хандуулахыг санал болгож байна.

Ашигласан материал

1. Д.Баярсайхан. Эрүүгийн процессын эрх зүй. УБ., 2014.
2. Д.Баярсайхан. Эрүүгийн эрх зүй, эрүүгийн процессын шинэтгэлийн асуудлууд. УБ., 2019.
3. Д.Зүмбэрэллхам. Шүүхийн мэтгэлцээн. УБ., 2002.
4. Орчуулагч П.Амаржаргал. Магна Харт. УБ., 2016.
5. Т.Оюунчимэг нар. Эрүүгийн хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаа. УБ., 2020.
6. Монгол Улсын Эрх зүйн шинэтгэлийн хөтөлбөрийн хяналт, шинжилгээ, үнэлгээ. Тайлан. УБ., 2008.
7. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. (1911-2009 он) Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. УБ., 2012 он.
8. Төрийн мэдээлэл. 1994. №5
9. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль тогтоомжийн түүхэн уламжлал. (1911-2009 он) УБ., 2012.
10. Хууль сахиулахуй. 2014. №1.
11. Төрийн мэдээлэл. 2017. №23
12. Эрх зүйн шинэтгэл ба үндэсний эрх зүйн тогтолцоо. Олон улсын симпозиум. Хууль зүйн яам, Улсын Их хурлын тамгын газар. Эмхэтгэн хэвлүүлсэн: Ханнс – Зайделийн сангийн Монгол дахь төлөөлөгчийн газар.
13. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн үзэл баримтлал, танилцуулга. Хууль зүй, дотоод хэргийн яам. 2015.
14. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=12694>